

DOI:10.26104/NNTIK.2022.1.6.050

Акматалиев А.Т.

РУХАНИЙЛИК ТҮШҮНҮГҮНҮН ИЛИМИЙ НЕГИЗДЕРИ

Акматалиев А.Т.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ ДУХОВНОСТЬ

A. Akmataliyev

SCIENTIFIC BASES OF THE CONCEPT SPIRITUALITY

УДК: 1(091) (575.2) (04)

Аталган макалада руханийлик түшүнүгүнүн илимий негиздери каралат, андан тышкары андай айтылгандай, руханийлик деген сөздүн жалпы мааниси рухтун, интеллекттин “күнүмдүк нан түшүнүгүнөн оолактоо жөндөмдүүлүгүндө, практикалык, кызматтык эле эмес, ал тургай мамлекеттик, утилитардык милдеттерди чечүүдө, тигил же бул сөздүн мааниси туурасынла ой жүгүртүүдөн баштап “жашоо үчүн маныздуу” маселелерге кайрылууда, табияттын кооздугун жана искусство чыгармаларын кабыл алуудан, кыйла абстрактуу философиялык же диний аң-сезимдеги теологиялык маселелерди чечүү аракеттерине чейинки маселелерде турат. Руханийлик өзүнүн түздөн-түз же “алып тапталган” формасында психиканын бардык элементтерин камтыйт: аң-сезим астыңкы аң-сезимден ажырагыс, акыл-эс - инстинкттерден, сезимдерден жана ыктардан ажырабайт.

Негизги сөздөр: руханийлик, рух, маданият, категория, идеология, аң-сезим, цивилизация, материя, психика.

В данной статье рассматриваются научные основы понятия духовности, также в ней говорится о том, что общее значение слова «духовность» – это способность духа, интеллекта избегать тягот быта, решать не только практические, служебные, но даже государственные, утилитарные задачи, обдумывать значение слова, для решения «важных вопросов жизни» и от принятия произведений искусства до попыток решения более абстрактных теологических проблем философского или религиозного сознания. Духовность в своей прямой или «исключенной» форме содержит в себе все элементы психики: сознание неотделимо от подсознания, а разум неотделим от инстинктов, чувств и способностей.

Ключевые слова: духовность, дух, культура, категория, идеология, сознание, цивилизация, материя, психика.

This article discusses the scientific foundations of the concept of spirituality, it also says that the general meaning of the word "spirituality" is the ability of the spirit, the intellect to avoid the hardships of everyday life, to solve not only practical, official, but even state, utilitarian tasks, to think about the meaning of the word, to deal with the "important questions of life" and from accepting works of art to trying to solve more abstract theological problems of philosophical or religious consciousness. Spirituality in its direct or "exclusive" form contains in itself all the elements of the psyche: consciousness is inseparable from the subconscious, and mind is inseparable from instincts, feelings and abilities

Key words: spirituality, spirit, culture, category, ideology, consciousness, civilization, matter, psyche.

Өлкөдөгү бир катар реформалар, кыргыз маданиятынын жана жалпы эле адамзат цивилизациясы-

нын өнүгүү маселелери менен байланышкан заманбап социалдык жашоо-турмуштун актуалдуу маселелерин талкуулоо негизги философиялык категориялардын бири – руханийлик категориясын пайдаланууну билдирет. Бирок акыркы мезгилдерде бул категория, бир жагынан, неолибералдык идеологиянын, экинчи жагынан, орто жана жогорку билим берүү системасына, бүтүндөй коомго жигердүү таңууланып жаткан диний дүйнө таанымдын таасири астында өзүнүн ишенимдүүлүгүн жоготту.

“Руханийлик”, “рух” деген сөздүн туунду формасы экендиги анык. Диний тил менен айтканда, рух - бул Кудай. Ал эми Кудай рух катары түшүнүлөт. Бул жерде логикалык жаңылыштык бар. Күнүмдүк аң-сезимде жана теологияда «рух» түшүнүк болуп эсептелбейт. Түшүнүк түшүнүктүү болуусу керек, анын маанисин аныктама, мазмунун тактоо, эмпирикалык негиздерге болгон “маалымат”, башка түшүнүктөр менен болгон байланышын орнотуу жолу аркылуу гана түшүнүүгө болот. Ал аркылуу рух деген эмне экенин материя түшүнүгү менен болгон карым-катнашы аркылуу түшүнүүгө болот. Ошол эле учурда, бул өзүнчө мааниге ээ анын абстрактуу жана конкреттүү эки маанисин бөлүп көрсөтүүгө болот. Биринчи мааниде «рух» термини мүнөздүү нерсеге карата колдонулушу мүмкүн жансыз табиятта болгон сезимге окшош «квази сезгичтик» түрүндөгү өзүн-өзү чагылдыруу жөндөмүнүн материясы; бирок сезим түрүндө - жандуу жаратылышта, ой жүгүртүү жана формасында адам коомундагы аң-сезим катары колдонууга бодот. Белгилүү бир мааниде, рух - бул адамдын субъективдүү дүйнөсү, аң-сезими, акыл-эси. "Рух" деген сөздүн мындай колдонулушу менен, тигил же бул себептерден улам макул болбосо болот, бирок, кандай болгон күндө да, бул жерде анын мааниси так аныкталган жана абдан түшүнүктүү болуп саналат [1, 21-37-бб.].

Теологияда рух жандын сыртында деп эсептелет. Бирок илимий тилде “жан” – бул психика. Адамдын субъективдүү дүйнөсүндө психикадан башка эмне болушу мүмкүн? Рухту аң-сезим, акыл-эс катары түшүнүү, рух - жандын бир бөлүгү экенин билдирет. (Көп учурда материализм жандын бар экенин жокко чыгарат деп ойлошот. Бирок бул акылга сыйбас психика-

ны танууга барабар болор эле, мында «психика» деген сөз «жан» деген сөздөн айырмаланып, илимий катуу аныкталган концептуалдык мазмунга ээ болгон термин жана демек, ал материалисттик философия, психология, этика ж.б.у.с. болбосун илимде колдонулат). Рух, акыл-эс – психиканын эң бийик элементи, анын аң-сезимдүү иштөөсү логиканын мыйзамдарына ылайык жалпы түшүнүктөр, билимди жана белгилүү өлчөмдө топтолгон билимдерге ылайыктуу менен мүнөздөлөт. Эгер рух – бул акыл-эс болсо (жана психиканын түзүлүшүндө дагы эмне ал боло алат?), анда руханийлик – бул рационалдуулук. Мазмун жана рационалдык түшүнүгүнүн мааниси акыл түшүнүгүнүн мазмунунан жана маанисинен келип чыгат. Эң жөнөкөй жана абстракттуу мааниде, акыл-эс – бул акыл. Конкреттүү мааниде акыл-эс – бул толук, эң жогорку деңгээлдеги акыл сезим. Кадимки мааниде акыл зарыл жана жетиштүү билимди өздөштүрүү жана ал тургай илимий ачылыш жасоо, илимий теорияны түзүү. Бул жерде улуу акыл жөнүндө айтууга болот. Акыл кандайдыр бир практикалык максатка жетүү үчүн керек, бирок ал максат жакшы да болбой калышы мүмкүн. Акыл утилитарлык себептерден улам белгилүү бир максаттарды тандай алат. Акылга келсек, анда бул түшүнүктүн мазмунуна жалпы жашоонун максаттары жана принциптери, жашоонун маанисин түшүнүү, милдет менен бакыттын ортосундагы өз ара байланыштын мыйзамы кирет.

Акыл-эстин мазмуну анын жалпы максаты, адамдын мүмкүн болушунча чоң жакшылыкка жетишин камсыз кылуу үчүн болгон өз жолу менен аныкталат. Бул ыкма чындыкты билүүдөн, жашоонун жалпы шарттары: дүйнөнүн маңызы, жаратылыштын жана коомдун өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрү, адамдын өзүнүн табияты, негизги максаттары жана формалары жөнүндө эң туура жана толук билимдерди иштеп чыгуудан турат. Акыл-эс адам ишмердүүлүгүнө багыттаган максаттар, андан тышкары аларга жетүүнүн каражаттары, ыкмалары жана шарттары адам үчүн баалуулуктар катары кызмат кылышат. Материалдык жана руханий баалуулуктарды айырмалап карашат. Бул жагынан алып караганда, руханийлик руханий баалуулуктарга муктаждык катары аныкталышы мүмкүн жана акыркылары материалдык жактан жогору катары кабыл алынат.

Идеализм менен диндин жактоочулары, адатта, философиялык материализм материалдык баалуулуктарга артыкчылык берет, ал тургай руханий баалуулуктардын маанисин толугу менен четке кагат, ал эле эмес руханий сапаттан куру калган деп ырасташат. Бул көз караш философиялык материализм менен күнүмдүк жашоодогу (утилитаризм), материализмди чаташтырууга негизделген, ал үчүн руханий баалуулуктар чындап эле маанисиз, пайдасыз жана ашыкча. Бул тууралуу Г.В. Плеханов жазган. Бул башаламандык философиялык материализм жөнүндөгү үстүртөн болгон пикирлердин натыйжасы, ал улуу философия

тордун чыгармаларынан эмес, элдик адабияттан алынган [2, 686-688-бб.].

«Руханийлик» деген сөздүн жалпы мааниси рухтун, интеллекттин “күнүмдүк нан түйшүгүнөн оолактоо жөндөмдүүлүгүндө, практикалык, кызматтык эле эмес, ал тургай мамлекеттик, утилитардык милдеттерди чечүүдө, тигил же бул сөздүн мааниси туурасынла ой жүгүртүүдөн баштап “жашоо үчүн маныздуу” маселелерге кайрылууда, табияттын кооздугун жана искусство чыгармаларын кабыл алуудан, кыйла абстракттуу философиялык же диний аң-сезимдеги теологиялык маселелерди чечүү аракеттерине чейинки маселелерде турат.

Акыл-эске негизделген руханийлик ишенимге негизделген руханияттан түп-тамырынан бери айырмаланат. Баарынан мурда, бул айырмачылык акыл-эстүү руханийлик илимий жактан негизделип, түшүндүрүлүп, далилденип, логикалык жактан түшүнүктүү болуусу абзел, ал эми диний, башкача айтканда, иррационалдык, акыл-эске каршы ишенимге мүнөздүү болгон руханийлик объективдүү негизделиши жана түшүндүрүлүшү мүмкүн эмес.

Жашоонун ажырагыс максаты жана мааниси кең мааниде алганда бакыт - жыргалчылык жана жашоодон максималдуу канааттануу. Жашоодон канааттануу адеп-ахлактык канааттанууну да камтый турганын эске алсак, бул чындык. Ансыз чындыгы бактысы мүмкүн эмес. Бирок "анык" деген эмнени билдирет? Анткени, ар кандай адамдар бакытты ар кандай түшүнүшөт. Кээ бирөөлөр аны материалдык байлыкка, чоң акчага түшүрүшөт, ал эми башкалар аны руханий канааттануусуз, өзгөчө адеп-ахлактык жактан ойлобойт. Руханийлик бул түшүнүктү иш жүзүндө кармангандарга мүнөздүү.

Моралдык ой жүгүртүү жана сезимдер ыкмасын камтыган руханийлик, адам ар дайым, кандай жагдайда болбосун, моралдык талаптарга так ылайык ишаракет кылат деп толук кепилдик бербейт. Ал эми руханиятсыздык жетишсиздиги чоң реалдуулукту камтып, адеп-ахлактык жактан терс кылык-жоруктарды, адеп-ахлаксыз жашоо образын жасоо мүмкүнчүлүгү, эгерде баары болбосо да, анда анын олуттуу аспектилеринде болот.

Коомубуздун руханий денгээли төмөндөп баратканына тынчсызданган А.М. Курносовдун пикирине кошулбай коюуга болбойт. Ал туура белгилегендей - бул – руханий. Бирок анын себеби эмнеде экендигин автор тактаган эмес. Бирок бул суроонун жообу өзүнөн-өзү көрүнүп турат: ал социализмден капитализмге өтүү мезгили. Негизги суроого жооп бербесе, бул кандай окуу? Таң калыштуу эч нерсе жок: биздин доордо мектеп жана жогорку окуу жайлары жаштарга илимий билимдерди берет, алар жөнөкөй диний уламыштарга туура келбейт, ошондуктан олуттуу кабыл алынбайт.

Рух жана руханийлик, А.М. Курносовдун айтымында, чындыгында, Кудайга, адамдарга болгон сүйүү

менен байланыштуу (анын эмнеден турганы белгисиз). Автор туура дүйнө көз карашка тарбиялоонун маанилүүлүгү жөнүндө ал илимий эмес, динди туура деп билет. Диндин тууралыгын далилдеген объективдүү факты катары, А.М. Курносов дүйнөнүн гармониясын белгилейт. Бирок дүйнөдө дисгармония, кыйратуучу процесстер да бар: жанар тоонун атылышы, жер титирөө, цунами, миңдеген жана миллиондогон күнөөсүз адамдардын өмүрүн кыйган эпидемиялар. Муну билип туруп кантип Кудай – бул сүйүү деп айтууга болот? Жок, ишенимди билимге, акыл-эске, илимге теңөөгө болбойт. Муну улуу ойчулдар мисалы, Фома Аквинский же И.Кант жакшы түшүнүшкөн жана чынчылдык менен таанышкан, алари ишенимдин тили менен сүйлөө менен билимдин тилин таштоого туура келет дешкен. Ал шартсыз баш ийүүнү талап кылбаган орточо жана жупуну ишеним тонуун белгилеген [3, 77-б.].

Рух (дух) – 1) материалдык, жаратылыштык башталмадан айырмаланган заттык эмес башталманы туюндурган философиялык түшүнүк; 2) адамдын эң жогорку жөндөмдүүлүгү; ал адамды ой жүгүртүүгө, өзүн-өзү андай билүүгө, айлана-чөйрөнү өзүнүн муктаждыктарына ылайык өздөштүрө алуусуна өбөлгө түзүүчү булак; андай жөндөмдүүлүк жеке жана коомдук турмуштун табигый негизин адеп-ахлактык, маданий жана диний нарктар менен толуктоого да мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Индия философиясында рух түшүнүгү брахмандын эң жогорку реалдуулуктун, объективдүү жекеликсиз рух башталмасынын атман менен болгон карым-катнашы аркылуу ачылат. Байыркы Грецияда рух түшүнүгү алгач материянын айрым белгилери бар назик субстрат катары түшүндүрүлгөн. Платон менен Аристотелде акыл (нус) космосту биринчи кыймылга келтирүүчү ж-а форма жаратуучу башталма болуп эсептелет. Орто кылымдын философиясында библялык христиан салты рухту барыдан мурда жекече абсолют жана жок нерседен дүйнө менен адамды жараткан Кудайдын жекече эрки деп элестешет. Жаңы мезгилдин философиясында рухту барынан мурда акыл-эс, ой жүгүртүү (Декарт, Спиноза, француз материалисттери) катары рационалисттик түшүнүү өз өнүгүшүнө ээ болот. Гегель өнүккөн логикалык категориялардын системасын түзөт деп эсептелген дүйнөлүк рухтун философиясын түзгөн. XIX кылымда рух түшүнүгү позитивизм, марксизм, волонтаризм сыяктуу багыттардын сынынын бутасына айланат. Сонку философияда рух түшүнүгү анча кенири белгилүү эмес [4, 539-б.].

Руханийлик - 1) материалдуу эместик, денесиз ички кубулуш; 2) илхамдуулук; чыгармачылык шыкка бөлөнгөндүк, рухий жаратуучулук; 3) адамдын руханий жөндөмдүүлүгүнүн гармониялуу өнүгүш процесси. Диний философиялык мааниде руханийлик; а) рухтун абалы; рухтан гана куралган нерсе; б) руханий ме-

кемелерге гана тийиштүүлөр (диний уюмдар, дин окуу жайлары); в) кудай рухунун адамда катышы; жандын кандайдыр бир «гышкы рух» менен болгон түздөн-түз байланышы (рухка берилүүчүлүк, жандын кудай рухунун образы (эйдос, күзгү) боло алчу негизги касиети). Диний эмес, материалистик түпгүнкөтө руханийлик көпчүлүк учурда адамдардын маданияттын бийик үлгүлөрүнө жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүүгө умтулууларын түшүндүрөт [5].

Демек, сонунда белгилей кетүүчү нерсе, руханийлик өзүнүн түздөн-түз же “алып ташталган” формасында психиканын бардык элементтерин камтыйт: аң-сезим астыңкы аң-сезимден ажырагыс, акыл-эс – инстинкттерден, сезимдерден жана ыктардан ажырабайт. Индивидуалдык өнүгүүдө жакындарына болгон сүйүү сезиминен, тил алчаактыктан, уяла билүүдөн башталат. Аң-сезим деңгээлинде эле бала: «Эмне жакшы, эмне жаман?» деген суроону берип, адеп-ахлак түшүнүгүн жана нормаларын үйрөнө баштайт. Руханийлик ар кандай адамдарда ар кандай формада болот: кээ биринде теориялык (математикалык, физикалык, философиялык ж.б.) компонент жана башкалар үчүн - көркөм, башкалар үчүн - коомдук (саясий, укуктук, экономикалык, этикалык). Бирок руханийликтин бардык формаларынын өзөгү, таяныч элементи катары адеп-ахлактуулук кызмат кылат. Демек, инсанды тарбиялоодо анын руханий, башкы негизги нерсе адеп-ахлактык жана этикалык тарбиясы. Билим жана тарбия бүтүндөй бир системаны билдирет, анда бардык тараптар өз ара аракеттенет, бири-бирине таасир этет. Ошентип, инсандын эстетикалык-көркөм калыптанышы жана өнүгүшү адеп-ахлактык тарбияга жана анын натыйжаларына олуттуу таасирин тийгизет. Илимдер жана аларга негизделген материалисттик дүйнө тааным жаштарда адеп-ахлактык принциптердин жүйөлүүлүгүнө жана милдеттүүлүгүнө ишенимди жаратат, алардын билим деңгээлин жогорулатат.

Адабияттар:

1. Философия и общество [Текст]. / №3, июль-сентябрь 2011. - С.21-37.
2. Плеханов Г.В. Избранные философские произведения [Текст] Г.В. Плеханов. - М., 1958. - Т. 5. - С. 686-688.
3. Курносов А.М. От кризиса духовности к смерти нации [Текст] А.М. Курносов. / Экономическая и философская газета. - 2008. - №28.
4. Кант И. Сочинения, в 6 т. [Текст] И.Кант. - М., 1963. Т.1.
5. Философия: энциклопедиялык окуу куралы [Текст] // Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. - Б., 2004.
6. Акматалиев А.Т. Особенности духовности в контексте глобализации. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2021. №. 6. С. 171-174.
7. Акматалиев А.Т. Духовность и нравственность в социально-философском аспекте. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2022. №. 3. С. 213-216.